

El sufisme

INTRODUCCIONS, 5

Halil Bárcena

EL SUFISME

AMB CONTRAPUNTS DE

Dolors Bramon

Marià Corbí

Xavier Melloni

FRAGMENTA EDITORIAL

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL, SLL
Topazi, 31, entl. 2.^a
08012 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Collecció INTRODUCCIONS, 5
Consell assessor JOAN BADA
JOAN GÓMEZ I SEGALÀ
RAIMON RIBERA
FRANCESC ROVIRA

Primera edició SETEMBRE DEL 2008

Producció editorial IGNASI MORETA
Producció gràfica INÈS CASTEL-BRANCO

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, SA
Verdaguer, 1
08786 Capellades

© 2008 HALIL BÀRCENA
pel text principal

© 2008 DOLORS BRAMON
MARIÀ CORBÍ
XAVIER MELLONI
pels textos respectius

© 2008 FRAGMENTA EDITORIAL, SLL
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 37.112-2008
ISBN 978-84-92416-09-7

Generalitat de Catalunya
Departament
de la Vicepresidència
Aquesta obra ha comptat amb l'ajut
del Departament de la Vicepresidència

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	7
I ¿DE QUÈ PARLEM QUAN PARLEM DE SUFISME?	17
1 ¿Sufisme o sufismes?	23
2 Sufisme: una etimologia incerta	27
3 Sufisme: ¿una realitat sense nom o un nom sense realitat?	41
4 Sufisme i xiisme, dues místiques islàmiques rivals	49
II SUFISME I ISLAM	55
1 Sufisme: a la recerca d'uns orígens insegurs	55
2 Sufisme: cor de l'islam i islam del cor	58
3 Art sufí del <i>tawil</i> : hermenèutica simbòlica de l'Alcorà	68
4 Muhàmmad: el Profeta com a model místic del sufí	78
5 Del <i>tawhid</i> espiritual: unitat absoluta de l'existència	88

6	Una via espiritual, tres etapes: <i>xaria, tariqa, haqiqa</i>	95
III	EL SUFISME EN LA HISTÒRIA	107
1	Khorassan i Bagdad: bressols del sufisme	107
2	Formes d'organització sufí: <i>khànaqa, tariqa, taifa</i>	116
3	Malamatís i qalandars: sufís més enllà del sufisme	121
IV	MÈTODES I PRÀCTIQUES DEL SUFISME	125
1	Dhikr: el camí del (re)cord	125
2	Música i dansa sufís: el <i>samà</i> de Rumí i els dervixos balladors	130
	EPÍLEG: SUFISME AVUI I DEMÀ	135
	CRONOLOGIA	139
	GLOSSARI	145
	BIBLIOGRAFIA COMENTADA	151
	CONTRAPUNTS	155
	...«no m'amaguis la teva eterna bellesa» <i>Dolors Bramon</i>	157
	El coneixement, l'amor i la perplexitat <i>Marià Corbí</i>	163
	Revestits de pobresa <i>Xavier Melloni</i>	171

INTRODUCCIÓ

*A nosaltres que, sense copa ni vi, estem contents,
a nosaltres que, deshonrats o lloats, estem contents,
ens demanen: «¿En què acabareu?»;
a nosaltres que, sense acabar en res, estem contents.*

MAWLANÀ JALAL AL-DIN RUMÍ

QUAN FA ANYS vaig començar a donar les meves primeres passes en l'estudi del *tasawwuf* o sufisme, forma genèrica que designa comunament les distintes dimensions de la mística islàmica, aquest terme era gairebé desconegut al nostre país, tret d'alguns cercles especialitzats, com els dels arabistes i els islamòlegs. Que la península Ibèrica hagués estat el bressol d'un dels noms més influents i reeixits de la mística sufí i la teologia espiritual islàmica de tots els temps, l'andalusí Ibn Arabí de Múrcia (m. 1240), no semblava haver deixat una petjada gaire profunda en la cultura i la memòria dels nostres contemporanis. El fet que el sufisme hagués constituït una de les principals fonts es-

pirituals en què pouà Ramon Llull (m. 1316) tampoc no havia esperonat gaire la nostra curiositat per saber quins eren i què propugnaven aquells inquietants i agosarats espirituals musulmans anomenats *sufis*.

En qualsevol cas, el panorama ha canviat força d'aleshores ençà, i no tan sols aquí sinó també a la resta de països occidentals. En els darrers temps a Occident hem assistit a l'augment creixent i generalitzat de l'interès pel sufisme, un interès que depassa amb escreix l'àmbit exclusiu de la investigació acadèmica. Gràcies al fenomen de la globalització del coneixement i a les facilitats que ofereixen les noves tecnologies, la projecció del sufisme ha sobrepassat els límits geogràfics —i també els espirituals— del món islàmic, on històricament nasqué i es desenvolupà.

Proliferen, doncs, les publicacions de tota mena —algunes rigoroses, altres no tant— sobre les diverses facetes del sufisme; la música i la dansa sufís són presents a les millors sales de concerts i als festivals més prestigiosos del món; i es duen a terme col·loquis i congressos internacionals sobre els grans místics i poetes sufís, com ara Rumí o l'esmentat Ibn Arabí, que apleguen investigadors de tot el món. El sufisme avui atreu, i alhora és més accessible que mai, si més no una certa versió del sufisme.

El dubte, però, rau a saber si tot aquest reviscolament ve acompanyat d'un coneixement cabdal de

les subtils propostes i intuïcions espirituals dels místics sufís, així com dels seus silencis. És a dir, del que diuen, però alhora també del que insinuen o simplement callen. Res no és més eloqüent que el silenci d'un savi, entre d'altres coses perquè el silenci és el seu domini natural, el que millor coneix. El silenci és allò de què millor pot parlar el sufí —o allò de què millor pot... ¡callar! La mística és veïna del silenci, més que del discurs. La paraula del sufí neix, justament, dels seus silencis. Per això és tan rotunda i germinadora. Comprendre-la, però, implica saber de silenci, haver-ne tingut un tast, encara que hagi estat mínim. Diu un refrany sufí oriental que qui no és capaç de comprendre una mirada o un somriure tampoc no comprèn una llarga explicació.

Avui, hom té la sospita que, en termes generals, s'està parant atenció només a la lletra menor del sufisme, en detriment de la grandesa d'algunes de les seves intuïcions espirituals fonamentals i de les seves millors cristallitzacions en el temps. S'està focalitzant massa l'oïda cap a les notes musicals que recull el pentagrama, oblidant tota la riquesa sonora de l'espai intervàlic entre nota i nota. I no es tracta de cap futilitat, sinó que constitueix un veritable handicap, perquè el sufí canta, precisament, l'interval: fa audibles els petits microtons amagats, no pas la nota a seques. Així, certes manifestacions occidentals autoanomenades *sufis*,

publicidades a tort i a dret a través d'internet —és el que alguns anomenen *cybersufisme*—, poden ser considerades brots nascuts del sufisme, però ¿són ben bé sufisme? Aquestes noves expressions sufís posseeixen més maquillatge que cos, són més decorat que guió.

Pel que fa al món islàmic, no és gens accidental, sinó enormement significatiu, el fet que s'estigui produint un redescobriment del ric llegat sufí per part dels elements més inquiets de les capes urbanes i instruïdes de països com ara Turquia o l'Iran, llocs on la desafecció vers els models religiosos dominants, sobretot en el cas iranià, ha anat en paral·lel al revifament d'una espiritualitat de tall sufí molt més espontània i personal, alliberada del llast dogmàtic i legalista de l'islam oficial imperant, però també del vell i gastat formalisme del sufisme confràric. Òbviament, no ens estem referint aquí a l'ús pervers que les autoritats turques han fet de la música i la dansa sufís dels dervixos *mevlevís*, que, convertides en un mer espectacle folklòric, no són res més que un reclam turístic per promocionar el seu país a l'estranger.

Avui, el sufisme gaudeix internacionalment fins i tot d'un cert reconeixement institucional. L'any 2007 fou proclamat per la UNESCO l'«Any Internacional Rumí» en commemoració del 800 aniversari del naixement del mestre persa inspirador de l'escola sufí dels dervixos balladors, cèlebres pel *samà*, la dansa circular

inclosa, l'any 2003, dins el patrimoni cultural immaterial de la humanitat de la UNESCO. No hi ha dubte que aquest reconeixement del sufisme a través de la figura emblemàtica de Rumí té molt a veure amb el seu tarannà universalista i integrador, que no té preu en uns temps tan convulsos i en plena ebullició com els presents, marcats per l'encreuament no sempre còmode de cultures i religions que han viscut durant segles donant-se l'esquena o fins i tot lluitant aferrissadament entre si, amb el consegüent empobriment de totes elles.

Els espirituals sufís diuen que existeix en tota religió tradicional quelcom de coincident amb el sufisme; això explica que sigui freqüent trobar a les diferents literatures sufís expressions que fan referència al *sufisme* de tal o qual religió. I és que, independentment del seu embolcall islàmic, el sufisme, en essència, s'adreça vers el mateix horitzó de significació espiritual que molts altres camins de realització humana que trobem en les diverses tradicions religioses i de saviesa del món. Les diferents espiritualitats no afirmen el mateix, però assenyalen i apunten cap al mateix. Ja ho diuen els mateixos sufís: «Hi ha tants camins que condueixen vers Déu com fills d'Adam.»

Per tot això, el sufisme constitueix un contrapès excel·lent a les visions confrontacionistes avui tan en voga. En aquest sentit, es pot afirmar que els sufís,

com de fet tots els grans espirituals, vinguin d'on vinguin, siguin el que siguin, són immillorables per al diàleg. I ho són perquè, com els bons economistes, saben sumar i, per tant, també multiplicar, a diferència de la gran majoria dels jerarques religiosos, veritables buròcrates del sagrat, que amb les seves pretensions exclusivistes només saben restar i, els pitjors d'entre ells, a més a més aconsegueixen dividir.

■

Cal un cert atreviment, o potser inconsciència —jo ambdues coses alhora!—, per pretendre abastar, en poques pàgines, un corrent espiritual amb un perfil històric i doctrinal tan fèrtil i complex, vast i paradoxal, com el sufisme, que suposa un autèntic desafiament per a la nostra mentalitat classificatòria occidental i la consegüent fragmentació del coneixement a la qual aquesta ens empeny. Amb tot, s'intentarà exposar sintèticament, encara que sense trair-lo, el nucli de l'experiència mística sufí i les seves intuïcions espirituals més rellevants, així com l'exuberant floració de mestres, camins iniciàtics, estratègies i procediments tècnics, expressions intel·lectuals i manifestacions artístiques que el sufisme ha inspirat al llarg de gairebé quinze segles, des dels seus orígens, en els primers temps de l'islam, fins a l'atribolat present. En qual-

sevol cas, la selecció bibliogràfica inclosa al final del llibre pot ajudar els lectors més inquiets a aprofundir en aquells aspectes que aquí, forçosament, s'esmenten només de passada o es formulen de manera sintètica.

Volem també explicitar dues premisses d'ordre metodològic. En primer lloc, l'aposta intel·lectual que implica parlar des de dins de la mateixa tradició sufí, sense per això cedir al rigor acadèmic. I és que tenim la certesa que l'aproximació interior al sufisme no és pas inconciliable amb l'anàlisi crítica. En segon lloc, aquest llibre arrenca del convenciment profund que el sufisme està inextricablement lligat a l'islam i a l'experiència espiritual específica del profeta Muhàmmad (m. 632). Amb tot, l'islam reduït a la seva matriu primigènia àrab i semita, com alguns s'entesten a escurçar-lo, no és pas suficient per entendre una floració mística tan profusa com la del sufisme, que, en el decurs del temps, arrelarà profundament en àmbits força distints entre si, com ara el persa i l'africà, el turc i el malai, l'indi o el kurd. És a dir, els factors àrab i semita són insuficients per si sols per explicar un misticisme com el sufí, l'audàcia del qual rebassa amb escreix l'àmbit de l'ortodòxia islàmica i del tarannà semita dels primers musulmans, fins al punt de mostrar-se com un fill legítim de l'islam però emancipat d'aquest, i no tant com a fruit de la ruptura amb ell, com per haver-lo transcendit a força de dur a terme un

treball infatigable d'interiorització dels eixos al voltant dels quals gira la consciència islàmica.

Salvant totes les distàncies, el sufisme gaudeix dins de l'islam d'una personalitat pròpia similar a la que pugui tenir el zen, per exemple, dins el context budhista. De la mateixa manera que no se'ns acudiria mai parlar del zen sense fer esment de l'aportació especial del geni japonès, o explicar la seva singularitat espiritual afirmant, sense cap matís, que es tracta d'una intensificació de la fe búddhica, tampoc no podem referir-nos al sufisme menystenint, primerament, l'enorme contribució espiritual persa, i, en segon lloc, sense emfasitzar suficientment l'originalitat intrínseca de l'aventura mística dels espirituals sufís.

Se'ns fa, doncs, molt difícil acceptar sense més que el sufisme pugui ser només una experimentació *ad intra* dels principals dogmes de l'islam, o una simple exposició poètica d'aquests. El sufisme tampoc no és una intensificació de la fe islàmica. I, menys encara, l'islam degudament practicat, com sostenien alguns orientalistes al segle passat, Louis Massignon (m. 1962) entre ells. Sense que això vulgui dir que la praxi religiosa sufí sigui dolenta o indeguda. El que succeeix és més aviat que homes com Hallaj o Ruzbehan, Suhrawardí Maqtul, Rumí i un llarg etcètera, no poden ser reduïts a la categoria de pietosos musulmans o de fervents practicants de l'islam, com alguns

pretenen. Tots ells pertanyen a una altra categoria ben diferent d'espirituals. El problema rau en la insistència d'aquells que volen fer coincidir, al preu que sigui, els textos voluntàriament simbòlics dels grans místics musulmans amb la dogmàtica islàmica, quan algunes de les seves proposicions doctrinals i intuïcions espirituals sobrepassen amb escreix els principis fonamentals de l'islam ortodox, com ha sabut veure l'iranià Djamchid Mortazavi.¹

Com acostumava a dir l'islamòleg francès Henry Corbin (m. 1978), no hi ha dubte que el sentit últim d'una obra viva és estar viva en el temps present. Avui estem assistint a dos fenòmens paral·lels que condicionen qualsevol tipus de reflexió sobre el fet religiós i la dimensió espiritual de l'ésser humà, en general, i sobre l'espiritualitat islàmica, en particular. En primer lloc, la profunda crisi d'ubicació —i el descrèdit consegüent— que les religions tradicionals estan patint, sobretot en les societats europees avançades, en haver estat desplaçades de l'eix central de la cultura, fenomen estudiat a bastament a casa nostra per l'epistemòleg Marià Corbí.² I, en segon lloc, la crisi d'identitat,

1. Vegeu Djamchid MORTAZAVI, *L'autre face de la pensée musulmane*, Rocher, París, 1997, p. 100.

2. Vegeu Marià CORBÍ, *Hacia una espiritualidad laica. Sin creencias, sin religiones, sin dioses*, Herder, Barcelona, 2007.

no menys profunda i a voltes sagnant, en la qual es debat la cultura islàmica contemporània, en un món cada cop més globalitzat.³ Una crisi, certament, d'ordre intern, però que ens esquitxa a tots sense excepció, com veiem per dissort dia rere dia. Fóra irresponsable reflexionar al voltant del sufisme avui ignorant aquesta doble problemàtica. Això, és clar, si és que considerem el sufisme quelcom viu i no pas mera arqueologia espiritual. En conseqüència, l'interrogant que se'ns obre al davant és saber quin és l'horitzó d'intelligibilitat d'una tradició de saviesa com la súfi, que ha estat cabdal al llarg de la història de l'islam, en un instant de canvi epocal tan substancial com el que ens ha tocat de viure.

Moltes de les idees, sospites i intuïcions recollides en aquest llibre són fruit d'hores d'impagable conversa i discussió amb col·legues d'estudi, amics i companys dervixos de tot arreu. Vagi des d'aquí el nostre profund i sincer agraïment a tots ells, així com a tots els qui, d'una o altra manera, han compartit camí en el nostre Institut d'Estudis Sufís de Barcelona, que tot just ara compleix el seu desè aniversari.

3. Vegeu Olivier ROY, *El Islam mundializado: los musulmanes en la era de la globalización*, Bellaterra, Barcelona, 2003.

I

¿DE QUÈ PARLEM QUAN PARLEM DE SUFISME?

MALGRAT LA VISIBILITAT assolida en les darreres dècades, el sufisme se'ns continua presentant a hores d'ara ple d'incògnites, algunes difícils d'escatir. Moltes ombres hi planen encara al damunt, no tan sols entre nosaltres, sinó també en contextos pròpiament islàmics, on trobem tota mena de parers i argumentacions, ja siguin favorables o de rebuig, des dels que hi veuen un fet nodal de l'islam espiritual, el nèctar de l'espiritualitat islàmica, la més pura i refinada destil·lació del missatge alcorànic —per bé que ni el terme ni la seva arrel gramatical no apareguin a les pàgines de l'Alcorà—, fins els que el consideren una importació externa a l'islam, quelcom aliè a la tradició muhammadiana.

La desislamització del sufisme no és pròpia solament d'algunes de les tendències de l'anomenada *new age* i la seva espiritualitat tova, o de certs esoterismes a